

Maahanmuuttotaustaiset lapset tarvitsevat tukea tunnepitoiseen kiinnittymiseen

HEIDI PARVIAINEN

LT, lastenpsykiatrian erikoislääkäri
Turun yliopisto, TYKS

Aloitin väitöskirjan pohtimisen vuonna 2017, runsas vuosi sen jälkeen, kun myös Suomeen oli saapunut ennätysellinen määrä turvapaikanhakijoita. Vuosi 2022 toi jälleen maastansa pakenevat lapset lähelle meitä.

Pakolaisuus ei ole kuitenkaan ainoa syy maahanmuuttajataustaisen lapsiväestön lisääntymiseen: perheet muuttavat synnyinmaansa ulkopuolelle työn, perhesiteiden tai opiskelun takia. Tätä yhä kiihtyvää kansainvälistä muuttoliikettä voidaan pitää globalisoinnin, ilmastonmuutoksen ja digitalisoitumisen synnyttämänä uutena normaalina (Balsari ym., 2020).

Aloitin lektioni lainauksella tutkimuksessani mukana olleiden turvapaikanhakijavanhemman haastattelusta:

”Kotimaassani ajattelin, että minkä tahansa ongelmien kanssa olisin ehkä aikuisena pärjännyt jollain tavalla, mutta lapsellani ei olisi ollut mitään tulevaisuutta. Ja jos olisi jäänyt kotimaahan, niin lapseni olisi ehkä aikuisena kysynyt minulta, että olisiko sinun ollut mahdollista lähteä jonnekin muualle ja kasvattaa minua paremmassa olosuhteissa, ja jos olisi ollut mahdollisuus, niin miksi en tehnyt sitä.”

Myöhemmin haastattelussa sama vanhempi jatkaa vanhemmuudesta vastaanottokeskuksessa:

”Se kuormitus mitä vanhemmilla on, sitä ei kannata siirtää lapselle ollenkaan. Täytyy pystyä vanhempana vaikuttamaan siihen, ettei lapsi kokisi tätä turvapaikanhakuaikaa niin vaikeaksi. Täytyy jollain tavalla lievittää sitä. -- Keskustelu lapsen kanssa auttaa lasta pärjäämään täällä. Se on vanhemman velvollisuus täällä, koska minä olen luonut hänen maailmansa ja olen vastuussa hänen elämästään.”

Vanhempi kuvaa lainauksessa, kuinka pakenemalla hän on pyrkinyt varmistamaan lapselleen tulevaisuuden, mutta pakomatkan jälkeen turvapaikanhakuaika on vaikea ja kuormittaa sekä lasta että perhettä. Pakeneminen konfliktialueelta saattaa turvata lapsen hengissä pysymisen, mutta lapsen kehityksen ja mielenterveyden turvaaminen vaatii toimia myös paon jälkeen.

Sitaatin vanhemman pohdintaa on helppo ymmärtää. Tuttuun ympäristöön jääminen asettaa perheen vaaraan, mutta myös kaiken tutun jättäminen taakse ja lähteminen tuntemattomaan tuntuu vaikealta.

Onkin välttämätöntä löytää uusia keinoja siihen, miten yhteiskunnat tukevat pakolaisena tai muusta syystä maahan muuttavan lapsen kehitystä.

”Pakeneminen konfliktialueelta saattaa turvata lapsen hengissä pysymisen, mutta lapsen kehityksen ja mielenterveyden turvaaminen vaatii toimia myös paon jälkeen.”

PAKOLAISLAPSET ALTTIITA PSYKKISILLE ONGELMILLE

Turvapaikkaa hakevilla lapsilla on taustallaan usein kokemuksia, jotka muodostavat riskin psykososiaaliselle kehitykselle ja mielenterveydelle (Hanes ym., 2017). Konflikteja pakenevat lapset kokevat usein suurta henkistä kuormitusta ja traumakokemuksia lähtömaassa, pakomatalla ja kohdemaassa (Kadir ym., 2019). Lähtömaassa kaikki ovat kokeneet kodin ja tutun ympäristön taakse jättämisen, elämää on usein jo pidempään leimannut epävarmuus ja lapset ovat saattaneet menettää läheisiään tai kohdata väkivaltaa.

Pakomatkan aikana lapset ovat voineet joutua eroon vanhemmistaan tai kokea henkeä uhkaavia tilanteita. Kohdemaassa lapsia odottaa turvapaikanhakuprosessin läpikäyminen ja uuteen yhteiskuntaan sopeutuminen.

HAITALLISET KOKEMUKSET LISÄÄVÄT RISKIÄ ONGELMIIN

Tiedetään, että varhaiset lapsuuden kokemukset ovat ympäristön ja geenien vuoropuhelua, josta rakentuu lapsen tulevaa kehitystä ohjaava aivojen arkkitehtuuri (Cantor ym., 2018). Kun samanlaiset arjen kokemukset toistuvat, tietyt rakenteet vahvistuvat. Nämä lapsuuden kokemukset kertyvät vuorovaikutuksen ja tilan määrittämissä oloissa (Zeanah & Doyle Zeanah, 2018). On olennaista, ovatko kokemukset ennustettavia ja myönteisiä vai epäjohtonmukaisia ja kielteisiä.

Mitä pienempi lapsi on, sitä enemmän voidaan ajatella näiden kokemusten koostuvan yksin vuorovaikutuskokemuksista vanhemman kanssa. Vanhemmuus taas kietoutuu yhteen tilallisen ympäristön ja sen tarjoamien vanhemmuuden mahdollisuuksien kanssa (Bornstein, 2002).

”Jos haitallisia kokemuksia kasaantuu lapselle paljon, lisääntyy riski sekä psyykkisiin että fyysisiin ongelmiin.”

Mitä vanhempi lapsi on, sitä enemmän hänelle kertyy omia kokemuksia erilaisista tilallisista ympäristöistä. Jos haitallisia kokemuksia kasaantuu lapselle paljon, lisääntyy riski sekä psyykkisiin että fyysisiin ongelmiin (Herzog & Schmahl, 2018).

MIELEKKÄÄT MAHDOLLISUUDET EDISTÄVÄT PSYKOSOSIAALISTA KEHITYSTÄ

Toisaalta tiedetään, että vaikeissakin tilanteissa olevien lasten elämää voidaan tukea vähentämällä riskitekijöitä sekä lisäämällä suojaavia tekijöitä ja sekä lasten että heidän vanhempiensa resilienssiä (Stainton ym., 2019).

Resilienssi ei tarkoita vain yksilön ominaisuuksia, vaan resilienssi riippuu siitä, miten vuorovaikutukselliset ja tilalliset ympäristötekijät onnistuvat tarjoamaan mielekkäitä tunteita mahdollisuuksia positiiviseen kehitykseen silloin, kun lapsi altistuu riskitekijöille. Tällaisia mahdollisuuksia ovat esimerkiksi vanhemmille annettava sosiaalinen tuki tai lapsen ikätasoista kehitystä ja leikkiä tukevat tilat. Lapsen psykososiaaliseen kehitykseen voidaan siis vaikuttaa muuttamalla ympäristöä (Lieberman & Ghosh Ippen, 2010).

”Lapsen psykososiaaliseen kehitykseen voidaan vaikuttaa muuttamalla ympäristöä.”

Suomessa viime marraskuussa käynyt resilienssitutkija Michael Ungar otti esiin vastoinikäymisten kohtaamiseen liittyvän sanonnan: *You can't stop the waves but you can learn to surf.* (Huttu, 2022.) Et voi pysäyttää aaltoja, mutta voit opetella surffaamaan.

Ungar huomautti, että surffaamaan opettelu on helpompaa, jos käytössä on surffilautaa, valmentaja ja ehkä hengenpelastajakin. Ympäristön tulee tarjota mielekkäitä välineitä pärjäämiseen.

VUOROVAIKUTUKSEN YMPÄRISTÖT JA TILALLISET YMPÄRISTÖT

Maahanmuuttotaustaisten lasten kasvuympäristöihin ja varhaislapsuuden psykososiaaliseen kehitykseen liittyviä tekijöitä on aiemmin tutkittu vähän, vaikka onkin selvää, että ympäristötekijöillä on suuri osuus lapsen kehityksessä (Frounfelker ym., 2020; Gershoff ym., 2013; Merry ym., 2017).

Väitöskirjassani lähdin selvittämään sitä, millainen on perheensä kanssa turvapaikkaa hakevien ja ulkomaalaistaustaisten lasten mielenterveys ja millaisia ovat ne vuorovaikutuksen ja tilan kasvuympäristöt, joiden varassa lapsen kehitys etenee. Tässä väitöstutkimuksessa tarkasteltiin siis lasten tilannetta kohdemaassa. Vuorovaikutuksen ympäristöinä olivat vanhemmuus ja vanhemman mielenterveys sekä tilallisina ympäristöinä vastaanottokeskus ja koulu.

Monitieteinen tutkimus yhdisti siten sekä psykiatrian että ihmismaantieteen näkökulmia. Psykiatria ehkäisee, tutkii ja hoitaa mielenterveyden häiriöitä ja edistää siten hyvää mielenterveyttä. Ihmismaantieteen voisi kuvata merkitsevän sitä, että ihmiselämän

tapahtumat tapahtuvat kaikki ”jossakin”, ja tuo jossakin vaikuttaa siihen mitä tapahtuu (Jones, 2012).

VANHEMMAN HYVÄ MIELENTERVEYS SUOJAA LAPSEN PSYKOSOSIAALISTA KEHITYSTÄ

Vuorovaikutuksen ympäristö viittaa väitöstutkimuksessa vanhemmuuteen. Suhde vanhempaan on lapsen kehitykselle tärkeä ihmissuhde, joka opettaa lasta säätämään itseään sekä toimii identiteettikehityksen ja kiintymyssuhteen pohjana (Siegel, 2012). Vanhemmat tarvitsevat riittävää psyykkistä, taloudellista ja sosiaalista turvaa sekä myös tilallisia edellytyksiä kyetäkseen toimimaan vanhempina (WHO ym., 2018).

”Vanhemman hyvä mielenterveys on tärkeä lapsen psykososiaalista kehitystä suojaava tekijä.”

Vanhemman hyvä mielenterveys on tärkeä lapsen psykososiaalista kehitystä suojaava tekijä (Fazel ym., 2012). Vanhemman mielenterveyspulmat yhdistyvät monenlaisiin vaikeuksiin vanhempana toimimisessa (Leinonen ym., 2003). Toisaalta vanhemman mielenterveyden on todettu kuormittuvan, mikäli ympäristö ei tarjoa mahdollisuuksia vanhempana toimimiseen (Deater-Deckard, 2004).

TUNNEPITOINEN KIINNITTÄMINEN PAIKKAAN LISÄÄ HYVINVOINTIA

Tilallista ympäristöä käsiteltäessä väitöstutkimuksessa erotetaan inhimillisistä kokemuksista rakentuva paikka abstraktista tilasta. Ihmiset ovat yhteydessä ympäristönsä kanssa jatkuvasti arjessaan ja luovat siten abstraktista tilasta itselleen merkityksellisen paikan liittäessään siihen omia merkityksiään (Gieryn, 2000).

Paikkaa käsitellään sekä arkisen elämän tapahtumien paikkana sosiaalisine suhteineen että tunnepitoisen paikkaan kiinnittymisen kautta. Lapsen kehitystä tarkastellaan usein toiseen ihmiseen, vanhempaan, kiinnittymisen kautta, mutta paikan ja siihen kiinnittymisen merkitystä lapsen kehitykselle tunnetaan huonommin (Jack, 2010).

”Tunnepitoinen kiinnittyminen paikkaan syntyy tilassa elämisen ja toistuvan kokemisen kautta.”

Tunnepitoinen kiinnittyminen paikkaan syntyy tilassa elämisen ja toistuvan kokemisen kautta: lasten toistuvat arjen kokemukset synnyttävät kuulumisen tunteita, ja päivittäiset rutiinit vahvistavat näitä tunteita sekä saavat aikaan tunnepitoisen kiinnittymisen paikkaan. Lisäksi vanhemman paikatunteilla on merkitystä lapsen paikkaan kiinnittymiselle. (Chawla, 2007; Jack, 2010).

Vahva paikkaan kiinnittymisen tunne yhdistyy hyvinvointiin sekä aikuisilla että lapsilla (Scannell & Gifford, 2017). Etenkin maastamuuton paikkaan liittyviä menetyksiä kokeneilla vahva tunnepitoinen kiinnittyminen joko kotimaahan tai uuteen asuinympäristöön voi edistää turvallisuuden kokemusta ja myönteisiä tunteita (Juang ym., 2018).

Samoin hyvä tunnetason kiinnittyminen kouluun on erityisen tärkeää ulkomaalaistaustaisille lapsille, koska se yhdistyy hyvään mielenterveyteen ja koulumenestykseen (Li & Lerner, 2011; Voelkl, 1997).

ULKOMAALAISTAUSTAISET OPPILAAT VÄHEMMÄN KIINNITTYNEITÄ KOULUUN

Kerron nyt lyhyesti tutkimukseni päätuloksia. Ne on jaoteltu etenevästi ajallisesti turvapaikanhakijalasten maahan saapumisesta arkeen vastaanottokeskuksessa ja lopulta myöhempään kouluympäristöön. Väitöskirjan kolme osatyötä, jotka edustavat eri vaiheita, on tehty kuitenkin kolmesta eri haastattelu- ja kyselyaineistosta, joten työn eri osissa ei tosiasiaa ole tutkittu samoja lapsia.

Väitöstutkimuksen tekemisessä hyödynnettiin Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen turvapaikanhakijoiden terveys- ja hyvinvointitutkimuksen, Terttu-tutkimuksen, aineistoa (Skogberg ym., 2019), alakoululaisten tunne- ja vuorovaikutustaitoihin sekä mielenterveyden tukemiseen pyrkivän Yhteispeli-intervention vaikuttavuustutkimuksen aineistoa (Kiviruusu ym., 2016) sekä lisäksi turvapaikanhakijavanhemmilta kolmessa vastaanottokeskuksessa keräämääni haastatteluaineistoa (Parviainen ym., 2022b).

Ensimmäisessä osatyössä vanhemmat arvioivat juuri maahan perheensä kanssa saapuneilla 2–12-vuotiailla turvapaikanhakijalapsilla olevan paljon psykiatrisia oireita (Parviainen ym., 2022a). Psykkisesti oireilevien lasten vanhemmillä oli enemmän psykiatrisia oireita kuin oireettomien vanhempien lapsilla.

Toinen osatyö sijoittui turvapaikanhakuprosessin aikaan, jolloin turvapaikanhakijaperheet asuivat vastaanottokeskuksessa. Tulosten mukaan 2–6-vuotiaiden turvapaikanhakijalasten vanhempien kokemana vastaanottokeskus ei ollut vain ympäristö, jossa vanhemmuus tapahtuu, vaan se vaikutti joko kielteisesti tai myönteisesti vanhemmuuden kaikkien tehtävien toteuttamiseen (Parviainen ym., 2022b). Vanhemmat kokivat lisäksi, että tunnepitoinen paikkaan kiinnittyminen oli vaikeutunut sekä lapsilla että vanhemmillä.

Kolmannessa osatyössä Suomessa asuvat ulkomaalaistaustaiset 1.–3.-luokkalaisten pikkukoululaisten kokivat tunnepitoisen kouluun kiinnittymisensä heikommaksi kuin suomalaistaustaiset lapset. Opettajien mukaan eroja ulkomaalais- ja suomalaistaustaisten lasten mielenterveydessä ei ollut, mutta vanhempien arvioimana ulkomaalaistaustaisilla lapsilla oli enemmän oireita (Parviainen ym., 2021).

TUKEA TUNNEPITOISEEN KIINNITTYMISEEN

Väitöskirjan tärkein viesti on, että tilallisilla ratkaisuilla voidaan tukea maahanmuuttotustaisten lasten kehitystä ja vanhempien vanhemmuutta. Väitöskirja pyrkii lisäämään ymmärrystä siitä, miten paikka ja sen muutos vaikuttaa lapsen kehitykseen. Lisäksi väitöskirja antaa harvoin kuullun äänen vanhemmuudelle vastaanottokeskuksessa.

”Hyvinvointia tukeville paikkaan kiinnittävälle tunnetason siteille maahanmuutto on riski.”

Hyvinvointia tukeville paikkaan kiinnittävälle tunnetason siteille maahanmuutto on riski, koska paikkaa vaihdettaessa siteitä katkeaa ja muodostuu. Vastaanottokeskuksissa olisikin tärkeää tukea vanhempien mahdollisuuksia luoda arkisia rutiineja ja vahvistaa siten kuulumisen tunteita. Myös vanhempien mahdollisuudet luoda sosiaalisia suhteita ovat tärkeitä kuulumisen tunteelle. Kouluissa tarvitaan menetelmiä ulkomaalaistaustaisten lasten koulukiinnittymisen tukemiseksi ensimmäisinä kouluvuosina sekä mielenterveyden että koulumenestyksen tukemiseksi.

Tarvitsemme yhteistyötä mielenterveyden, ihmismaantieteen ja opetusalan ammattilaisten sekä maahanmuuttoviranomaisten välillä maahanmuuttotustaisten lasten vuorovaikutuksen ja tilan ympäristöjen järjestämiseen varhaiskasvatuksessa, kouluissa ja maahanmuuttoon liittyvissä prosesseissa.

Toiveenani on, että tämä tutkimus osaltaan auttaisi tukemaan maasta toiseen muuttavien lasten kehitystä maahan tullessa, turvapaikanhakuvaiheessa vastaanottokeskuksissa sekä myöhemmin kouluympäristössä uuden maan tapoihin sopeutuessa. ●

Lääketieteen lisensiaatti Heidi Parviaisen väitöskirja Mental health of asylum-seeking and immigrant-background children – Psychosocial development in relational and spatial contexts tarkastettiin Turun yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa 3.2.2023. Vastaväittäjänä toimi professori Kaija Puura Tampereen yliopistosta ja ohjaajina toimivat dosentti Päivi Santalahti Turun yliopistosta sekä Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksesta, dosentti Olli Kiviruusu Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksesta ja dosentti Riikka Lämsä Helsingin yliopistosta.

AVAINSANAT:

lapset, tunnepitoinen kiinnittyminen, maahanmuutto, vanhemmuus, mielenterveys, vuorovaikutuksen ympäristö, tilallinen ympäristö

LÄHTEET:

Balsari, S., Dresser, C. & Leaning, J. (2020). Climate Change, Migration, and Civil Strife. *Current Environmental Health Reports*, 7(4), 404–414. <https://doi.org/10.1007/s40572-020-00291-4>

Bornstein, M. H. (toim.). (2002). *Handbook of parenting: Children and parenting* (2nd ed.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Cantor, P., Osher, D., Berg, J., Steyer, L. & Rose, T. (2018). Malleability, plasticity, and individuality: How children learn and develop in context (1). *Applied Developmental Science*, 23(4), 307–337. <https://doi.org/10.1080/10888691.2017.1398649>

LÄHTEET:

- Chawla, L. (2007). Childhood experiences associated with care for the natural world: A theoretical framework for empirical results. *Children, Youth and Environments*, 17(4), 144–170. https://www.researchgate.net/publication/284662165_Childhood_experiences_associated_with_care_for_the_natural_world_A_theoretical_framework_for_empirical_results
- Deater-Deckard, K. (2004). *Parenting stress*. New Haven: Yale University Press.
- Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C. & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: Risk and protective factors. *The Lancet*, 379(9812), 266–282. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)60051-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60051-2)
- Frounfelker, R. L., Miconi, D., Farrar, J., Brooks, M. A., Rousseau, C. & Betancourt, T. S. (2020). Mental health of refugee children and youth: Epidemiology, interventions, and future directions. *Annual Review of Public Health*, 41(1), 159–176. <https://doi.org/10.1146/annurev-publ-health-040119-094230>
- Gershoff, E. T., Mistry, R. S. & Crosby, D. A. (2013). *Societal contexts of child development: Pathways of influence and implications for practice and policy*. New York: Oxford University Press.
- Gieryn, T. F. (2000). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 463–496. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.463>
- Hanes, G., Sung, L., Mutch, R. & Cherian, S. (2017). Adversity and resilience amongst resettling Western Australian paediatric refugees : Refugee resilience and adversity. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 53(9), 882–888. <https://doi.org/10.1111/jpc.13559>
- Herzog, J. I. & Schmahl, C. (2018). Adverse childhood experiences and the consequences on neurobiological, psychosocial, and somatic conditions across the lifespan. *Frontiers in Psychiatry*, 9, 420–420. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00420>
- Huttu, T. (24.11.2022). Tuhkimon tarina paljastaa resilienssin ytimen. [Blogikirjoitus]. Haettu 13.1.2023 osoitteesta <https://itla.fi/tuhkimon-tarina-paljastaa-resilienssin-ytimen/>
- Jack, G. (2010). Place matters: The significance of place attachments for children's well-being. *British Journal of Social Work*, 40(3), 755–771. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcn142>
- Jones, A. (2012). *Human Geography: the basics*. Abingdon, Oxon : Routledge.
- Juang, L. P., Simpson, J. A., Lee, R. M., Rothman, A. J., Titzmann, P. F., Schachner, M. K., ... & Betsch, C. (2018). Using attachment and relational perspectives to understand adaptation and resilience among immigrant and refugee youth. *American Psychologist*, 73(6), 797–811. <https://doi.org/10.1037/amp0000286>
- Kadir, A., Battersby, A., Spencer, N. & Hjern, A. (2019). Children on the move in Europe: A narrative review of the evidence on the health risks, health needs and health policy for asylum seeking, refugee and undocumented children. *BMJ Paediatrics Open*, 3, e000364. <https://doi.org/10.1136/bmjpo-2018-000364>
- Kiviruusu, O., Björklund, K., Koskinen, H., Liski, A., Lindblom, J., Kuoppamäki, H., ... & Santalahti, P. (2016). Short-term effects of the "Together at school" intervention program on children's socioemotional skills: A cluster randomized controlled trial. *BMC Psychology*, 4(1), 27–27. <https://doi.org/10.1186/s40359-016-0133-4>
- Leinonen, J. A., Solantaus, T. S. & Punamäki, R. (2003). Parental mental health and children's adjustment: The quality of marital interaction and parenting as mediating factors. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(2), 227–241. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.t01-1-00116>
- Li, Y. & Lerner, R. M. (2011). Trajectories of school engagement during adolescence : Implications for Grades, Depression, Delinquency, and Substance Use. *Developmental Psychology*, 47(1), 233–247. <https://doi.org/10.1037/a0021307>
- Lieberman, A. F. & Ghosh Ippen, C. (2010). *Mental health intervention in infancy and early childhood*. Teoksessa D. P. Keating (toim.), *Nature and nurture in early child development*. New York: Cambridge University Press.
- Merry, L., Pelaez, S. & Edwards, N. C. (2017). Refugees, asylum-seekers and undocumented migrants and the experience of parenthood: A synthesis of the qualitative literature. *Globalization Health*, 13(1), 75. <https://doi.org/10.1186/s12992-017-0299-4>
- Parviainen, H., Kiviruusu, O., Lämsä, R., Skogberg, N., Castaneda, A. E. & Santalahti, P. (2022a). Psychiatric symptoms and the association with parents' psychiatric symptoms among recently arrived asylum-seeking children in Finland. *Child Psychiatry and Human Development*. <https://doi.org/10.1007/s10578-022-01371-2>
- Parviainen, H., Lämsä, R., Kiviruusu, O. & Santalahti, P. (2022b). Parenting in place: The reception centre as the spatial context for laying the foundations for asylum-seeking children's healthy development. *Health & Place*, 76, 102823–102823. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2022.102823>
- Parviainen, H., Santalahti, P. & Kiviruusu, O. (2021). Emotional School Engagement and Psychiatric Symptoms among 6–9-Year-old Children with an Immigrant Background in the First Years of School in Finland. *Child Psychiatry and Human Development*, 52(6), 1071–1081. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01086-2>
- Scannell, L. & Gifford, R. (2017). The experienced psychological benefits of place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 51, 256–269. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.04.001>
- Siegel, D. J. (2012). *The developing mind: How relationships and the brain interact to shape who we are*. New York: Guilford Publications.
- Skogberg, N., Mustonen, K., Koponen, P., Tiittala, P., Lilja, E., Omar, A. A. H., ... & Castaneda, A. (2019). *Turvapaikanhakijoiden terveys ja hyvinvointi, tutkimus Suomeen vuonna 2018 tulleista turvapaikanhakijoista*. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos (THL). <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-351-9>

LÄHTEET:

Stanton, A., Chisholm, K., Kaiser, N., Rosen, M., Upthegrove, R., Ruhrmann, S. & Wood, S. J. (2019). Resilience as a multimodal dynamic process. *Early Intervention in Psychiatry*, 13(4), 725–732. <https://doi.org/10.1111/eip.12726>

Voelkl, K. E. (1997). Identification with school. *American Journal of Education*, 105(3), 294–318. <https://doi.org/10.1086/444158>

WHO, United Nations Children’s Fund, & World Bank Group. (2018). Executive summary: Nurturing care for early childhood development: A framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. Geneva: WHO. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/272604>

Zeanah, C. H. & Zeanah Doyle, P. (2018). *Infant Mental Health: The Clinical Science of Early Experience*. Teoksessa C. H. Zeanah (toim.), *Handbook of Infant Mental Health* (s. 5–24). New York: The Guilford Press.